

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Aczél Tamás: *Illuminációk*
Fordította Gy. Horváth László
Európa, 1991. 592 oldal, 298 Ft

I

VÁLTOTT SZEMÜVEGSEL AZ APOKALIPSZISON TÚL

„Történetekkel tapétázott szellemek
bolyonganak körülöttem.”

(Ezra Pound: CANTOS)

Aczél Tamás első angol nyelvű regénye (ötévi munka eredménye) 1981. október 23-án, a forradalom 25. évfordulóján jelent meg (először Amerikában, majd Angliában). Az ILLUMINATION szenzáció volt. Az angol nyelvű olvasót szinte elvakította ez a vibráló eseménytömeg és a felvillantott anyag gazdagsága, káprázatos fénye.

A könyv olyan gazdag skálájú és annyi síkon mozog egyszerre, hogy nyugodtan olvashatjuk mint realista korregényt, politikai allegóriát, társadalomkritikát, pszichológiai tanulmányt, modern mitológiát, humoros kalandregényt, krimi, onéletrajzot, példabeszédet, pikareszket, *Bildungsromant*, egzisztencialista vagy abszurd epikát s végül mint a vakság és a látás egyetemes drámáját. A regénynek nemcsak tematikája, szerkezete és stílusa figyelemre méltó, de a beleágyazott óriási adathalmaz is. Az író felhasználja mind a régi, mind a mai tudományágak számtalan felfedezését, és újabb és újabb kelepcebe csalja a mit sem sejtő olvasót. Ez a *tour de force* nagy műveltség igényel attól, aki meg akarja fejteni a százzszámra elrejtett trükköt, allúziót, analógiát, metaforát, tanmesét, szimbólumot. Nemcsak európai, keleti és világtörténelmet, marxizmust, orvostudományt, tipológiát, földrajzot, filozófiát, biológiát, fizikát, klasszika-filológiát, kriminológiát, pszichológiát, numerológiát, irodalomtörténetet, okkult tudományokat, négy-öt nyelvet kell valamennyire ismernie az illetőnek, de fel kell ismernie a különböző korokban és kultúrákban divatos anekdotákat, népdalokat, sláge-

reket, filmeket, operettbetéteket, verseket, tévémsorokat, ételeket, vicceket és szokásokat. Sokat segít az is, ha valaki szakértője a gombáknak, porcelánnak, gyertya- és babakészítésnek, az indiai konyhaművészetnek és az autótípusoknak. Végezetül nagy előny, ha az olvasó közép-európai, lehetőleg magyar, s megjárta mind Hitler, mind Sztálin poklait.

Ugy tűnik ezek után, hogy még egy valóban nagy műveltséggel rendelkező recenzens sem lenne képes kielégítő ismertetést írni erről a sokrétűen komplikált műről. (Ez persze túlzás, mert magát a történetet bárki megértheti és élvezheti, ha odafigyel.) Talán a legjárhatóbb út ahhoz, hogy kitaláljunk ebből a buja prózadzsungelből, az, ha az irodalmi elemzés hagyományos sorrendjét követve bemutatjuk, hogyan integrálta a szerző a regényelemeket.

A tér- és időkezelés ugyanolyan bonyolult, mint a tematika. A főhős sokfelé utazik a jelenben, és még több helyen jár a múltban. A történet Londonban és Bécsben játszódik, de a főszereplő felidézi kalandjait Budapesten és a volt „népi demokráciák” fővárosaiban. A többi csatlakozó mesemondó aztán elvezet, többek között, a Szovjetunióba, Németországba, Kínába. Valamennyi milió leírása annyira megbízható és élethű, hogy az olvasó szinte etalálna oda, s legott felismerné még az épületeket is. De a pontosan megrajzolt földrajzi háttérnél sokkal fontosabb a metafizikai tér: a vak főhős sérült (levált) retinája, melyen előhívatnak a múlt emlékei, s felvetődnek a jelen események által inspirált képek.

Az idő, ami Babits szerint „a minden élmények összessége és hullámozó valóság”, alig tagolható itt. Aczél tudatosan alámerül a hullámozó időben, s a hős alapélményeinek mélységéből görgeti felszínre az események sorozatát. Ez nem egyszerű „tudatáram”-regény; a szerző alteregója, áttörve az objektív idő rácsait, a jelen kavargó eseményeibe fűzi a közel- és régmúlt történéseit. A belső monológ technikáját követve, az író mindent lejegyez, ami alakjának tudatában megfordul, abban a „logikátlan” sorrendben, ahogy az agy dolgozik. Az ily módon tágított jelen a hatvanas évek eleje, de például a mauthauseni tábor, a sztálini perek és az 56-os magyar forradalom konkrét időkeretet szolgáltatnak az előre,

hátra, közel- és régmúltban történő eseményekhez. A sorsok és életutak bűvópatakokként folydogálnak a konkrét időbeli események felszíne alatt, s napok, hónapok, évek múltán (sok oldallal később) bukkannak elő újra, más és más körülmények között. A hős csapongva idézi fel látszólag „összefüggéstelen” emlékeit, egy időben elemzi és éli át újrafoket. A szertelenül hompölygő gondolatok aztán összeolvadnak a reális időben. Így képes az író sok-sok évtizedet 592 oldalra sűríteni.

Az ILLUMINÁCIÓK egyfajta mellékága Aczel JÉGKORSZAK (THE ICE AGE) című regényének, melyet 1959–64 között írt. Az ebben a kötetben mellékszereplő Feldheimer György, az élveteg fogorvos most központi figura lesz, s rajta keresztül egy sereg más szereplő is visszatér. Mozaikszerűen, lépésről lépésre tárul fel a fogorvos múltja. Apja zsidó „Austrophile”, híres gyerekgyógyász és tipológus, bátorságáért arany vitézségi éremmel kitüntetett első világháborús hős. Anyja hívó katolikus, egyik nagybátyja kalocsai érsek, a másik kúriai tanácselnök. Gondtalan, gazdag, nagypolgári gyermekkor után (a bencéseknel végez) Ukrajnába kerül, majd röviddel később megszökik a büntetőtáborból; otthon mint illegális kommunistát elfogják s vallatják a nyilasok. Ezután a günskircheni tábor következik. 1945-ben már a pesti orvoskaron szervezi a kommunista pártsejtet. Hűsége és lelkesedése ellenére azonban rövidesen pártfegyelmet kap, mert arra vetemedett, hogy illegális idején felkereste lebombázott lakásukat, Miután végez az egyetemen, kinevezik fogorvosnak a Hidegvölgyi úti pártkórházba. Bár 1948-ban kizárják a pártból, a párttűkár mint kiváló szakembert külföldi utakra küldi. Így jut el Kínába, a Szovjetunióba és így tovább. Később csak azért nem kerül börtönbe, mert az ÁVO leghírhedtebb vallatója bizalmába fogadja, s a dekadens fogorvos groteszk módon a félelmetes pribék gyóntatójává válik. 1956-ban Líviával Angliába emigrál, ahol két év alatt megszerzi diplomáját, s mint szájszész él szürke, „eseménytelen” életét a nők és az egzisztencializmus rabságában.

Eddig a szűk értelemben vett „reális” történet. Mind a lazán szólt jelenben, mind a felidézett múltban óriási embersereg népesíti be a regény színpadát. A főhős (vagy antihős)

az az érzéki, puhány, érzékeny, életterlen balek, akivel mindig történik valami, akivel minden nő anyáskodik, akinek orvosa, vallatói, barátai, szomszédai állandóan kiöntik lelküket. Ez a fura, modern Teiresziász hosszú és veszélyes utat jár be a látástól a vakulásig, míg látomássorozatok (illuminációk) után végül elérkezik a bölcsességig, a megtisztulásig.

A számtalan vegyes nemzetiségű és foglalkozású férfi szereplő, mint Boccacciónál vagy az EZEREGYÉJSZAKA MESÉI-ben, történetekkel traktálja a türelmesen hallgató fogorvost – mindmégannyi önálló novella –, és lépésről lépésre viszi közelebb őt – és az olvasót – a titkok megfejtéséhez; ők szolgáltatják az illuminációkat. A rájuk rótt szerepek sokrétűek, szinte valamennyi vagy szimbólum, vagy östípus. Néha már szarkasztikusan humoros neveikből következtethetünk egyéniségükre, funkciójukra vagy arra, hogy mit képviselnek. Ilyen például Zoltán Zoltánovics, az ideges, meghasonlott, de elvű párttitkár; Karolinszky-Thorök, a nagypolgári orvosprofesszor, Feldheimer volt pesti főnöke; Kadré elvtárs, moszkovita ávós ezredes; Odysseus Brown, a milliomos, aki gyertyát önt szövés helyett (felcserélve a szerepeket, Aczelnál Penelope az, aki utazik, és válogatott viszontagságok után hazatér); Hackenkreutz, a nyilas vallató detektív; Grimm, a bőbeszédű osztrák nyomozótiszt; Kadesh, a rabbi; Hieronymus, a püspök; vagy az újjászületési fürdőritust celebráló inas, Jean-Baptiste. De találkozunk Karl és Friedrich bátyóval is, Rabindranath Tagoréval, Mr. Sheen és Gallagher személyével (valójában White és Smith urak, az angol kémelhárító szolgálat – MI-5 – emberei); a kedélyesen odavetett Dzsugasvilivel; Monsieur Carreau-val, az Orient Express hálókosci-kalauzával; a babakészítő Manesszel, Don Abbaddal, a kirúgott pappal, de még Ferenc Jóskaival is, nemi közösülés közben, hogy csak néhányat említsünk a szinte megszámlálhatatlan ismert vagy képzelt figura panoptikumából.

A könyv egyetlen valóban pozitív hőse a hetvenhárom éves osztrák dr. Abelim, a humanista filozófus. Feldheimer legigazibb barátja, mentora, „apja” és látását, egyben szabadságát visszaadni készülő mágusa. Ez a színes Marcus apó meséli a regény legmegrázóbb történeteit. Ő vezeti az olvasót az apo-

kalipszis legfeketébb korszakába. Felidézi a mauthauseni tábor kőbányájának 186 lépcsőjét, a válogatott kínzásokat, a mártírok hőstetteit, a lázadások vérfagyasztó megtorlásait, az ember végső elállatiasodását és felemelkedését. Hasonló intenzitással adja elő, hogy is mentette meg a náciaktól, vad kalandok árán, csodálatos 1929-es Düsenberg autóját; a numerológia végtelen variációit és a jó linzer elkészítésének titkait is. Ugyancsak a profétikus szemsebész hátrahagyott kéziratai, például A VAKSÁG ÉRTELME - AZ ÉRTELEM VAKSÁGA vagy A KÍNZÁS TÖRTÉNETE - A TÖRTÉNELEM KÍNZÁSA szolgáltatják a „látás” legfennköltebb elégiáit.

Mikor a „csodatevés” előtt virtuálisan lefejezi a varázslót, megértjük, mért kell Feldheimernek egyedül megtalálnia a sötétségből kivezető utat, a látszat mögött a lényeket.

A göröngyös ösvényeken botorkáló vak kezét sokan fogják – főleg nők! Bár a tohonya Gyuri nem Don Juan, mégis vonzza a szépnemet. Aczél asszonyai mindmegannyi ősanya; más-más tulajdonságot szimbolizálva segítenek és rombolnak, adnak és vesznek, vért és velőt szívnak, majd alázatosan ápolnak vagy pátyolnak, humorosak és tragikusak. A legfőbb szerepet Líviának osztja a szerző. A régi szerető s élrabtartó, a tottyadt-kővér babusgató, főző-sütő, folyondár-boszorkány a középszerű, félművelt, kispolgári tucatszűz mintaképe. (Elpusztítását a menekülni vágyó Feldheimer hónapokon át tervezgeti és kéjelegve sokszor átéli.) Mint római névrokona, Lívia, valóban mindenre elszánt bestia. Lehet, hogy ő volt dr. Abelim gyilkosa is, mert ha szeretője vak marad s gondoskodásra szorul, talán még feleségül is veszi, s ezzel élete leghőbb vágya teljesül. Mikor egy nap aztán szó nélkül eltűnik Bécsben (előzőleg persze kifosztja vak „urát”), az olvasó éppúgy fellélegzik, mint a hős. Lívia barátnője, Felícia, az erős, intrikus, egocentrikus, okos alapnőstény típusa; szinte „androgyn” jelenség, egyike a mitikus párkáknak. Erika viszont az archetipikus fészekrakó, áldozatos *Hausfrau*, ápolónő és mindenek. Magda, a reggeli és testét hűségesen felszolgáló kiscseléd Édes Annának és bibliai névrokonának ötvözete. Penelope, akire Feldheimer évekig vár epekedve, akkor is eszménykép marad, amikor végre megtörténik a beteljesülés. A

Nő-ideál ugyanis váratlanul megjelenik Bécsben, szilveszter éjszakáján, és „hazaviszi” a vak embert az Orient Expressen a ködös Albionba. A korábbi szerető, Tia Matte, a meztelen táncosnő, aki bujaságával tartja rabságban a kéjenc fogorvost, a balilóniai káosz-istenasszony reinkarnációja. Egy gigantikus akváriummal bélelt szobában szeretkezik, szóltanul; lehetne Kirké, Kalüpszó vagy bármelyik szirén, najád, nimfa vagy sellő. Egy szép nap aztán ő is eltűnik, mint egy rossz álom. Felvonul még az ávilai szent utóda, Theresa, az örök optimista; aztán Gondos kisasszony (Miss Care), a féltübeti, félosztrák hűségzimbólum, aki utkárnoi szerepben szolgálja fogorvos főnökét; majd Maia (Hermez anyja), a zavaros, rendetlen babagyártó; a melegszívű s forró testű lengyel Jadwiga, akivel hősünk Kínából hazaútban a vasúti kocsiban közösül; majd a nimfomániás Zsuzsanna, akivel viszont a vadonatúj fürdőszobában próbálna szeretkezni egy lakásszentelő alatt. Végezetül többször felbukkan a változékony Danielle, három variációban, három különböző időpontban. A regény nőalakjai boszorkányok, szentek vagy *femme fatale*-ok – tipikus NŐK! (A szerző szerint!)

Az első látásra szétesőnek tűnő, laza történet-sorozat logikai egység tartja össze. Szerkezetileg úgy tűnik, mintha a szerző kidobta volna az „I Ching” kockáján a könyv alaprajzát, s a szerencsejátékosnak kijött a hexagoni ábra. A hat rész váltakozó számú fejezetekre oszlik. A műben rejlő számos titok megfejtését segíti, ha az olvasó figyelmesen elemzi a rész- és fejezetcímeket és a számokat. Az első rész, *A baleset*, hét fejezetre oszlik: *Szempillák, Látnivalók, Látványosságok, Látványok, Árnyak, Szemek és Villanások*. A második, *A sztriptíz fejezetei Retrospekciók, Intropekciók, Reflexiók, Kontemplációk és Hallucinációk* címszavak alatt bonyolódnak. Ezt követi *A nyomozás* című rész: *Disputációk, Intimációk, Refrakciók, Apparíciók s Adumbrációk*. A negyedik rész, *A gyilkosság* című, más-más optikai lencsére tagolódik: *Bioszkóp, Kaleidoszkóp* és a folytatásos, háromdimenziós *Sztereoszkóp*. Az ötödik rész, *A bosszú*, felsorolja a gyakori látáshibákat: *Myopia, Hypermetropia, Nyctalopia, Hemeralopia, Amblyopia* és *Presbyopia*. Végül *A hazatérés* felvetíti a modern képlehetőségeket: *Cinéma, Dioráma, Kozmoráma* és *Panoráma*. Tehát a re-

gény egy hétrészes, önálló, zárt egységgel indul; kerek, szerencsés expozíció. Majd folytatódik három ötös jó dobással. Ezt követi a négy plusz hat (10), ami szintén osztható öt- tel, s mint ilyen, lezárt. A kifejlést hozó zárórész négyes tagozódású: háromdimenziós látásunkhoz egy ragyogó coup de gráce-szal csatlakozik a vakság negyedikként, hogy mint drámai kiteljesülés megszűnjék. A kör bezárul.

Ilyen kiválóan nem írt angol prózát még magyar, de más nemzetiségűekből átszarmazottak közül se sokan. Alig lehet elhinni, hogy valaki így tudjon egy idegen nyelvet, amit csak élete derekán tanult meg. Mint az egyik lelkendező amerikai kritikus írta annak idején: „*Mikor kiderül, hogy ez a szerző első regénye angolul, s írója külföldi, úgy megdöbben az ember, mintha azt hallaná, hogy Bernini szobrai úgy készülettek, hogy kezébe nyomták egy vésőt, s rákiáltottak: faragj!*” Az ILLUMINÁCIÓK nem könnyű könyv; egyszeri olvasás nemigen elég hozzá, sőt a második után is marad jócskán felfedeznivaló. Aczél stílusa eklektikus, aszerint változik, mi illik legjobban az adott cselekményhez vagy meditációhoz. Nem sorolható egyik irodalmi irányzathoz sem. Megtaláljuk benne az orosz realista nagypika elemeit éppúgy, mint a francia szürrealisták, szimbolisták, német expresszionisták és az amerikai posztmodern irányzat módszereit. Néha önállósítja a szavakat, néha viszont joyce-i mintára több mint egy oldal hosszú egy-egy mondatzuhatag. A szöveg tele van szójátékokkal, rejtett s jelölt idézetekkel, szakszavakkal, asszociációkkal, bibliai és mitológiai utalásokkal, görög, latin, német, francia, orosz, olasz, spanyol és magyar betétekkel, marxista zsargonnal, sámani titkokkal, néha vulgáris amerikai kollokvialitásokkal és lírikus elmélkedésekkel.

A Kozmikus Konfliktáció, Lenin és Nagyvezda piknikjei, Marx sírja, a nukleáris leszerelési kampány, a Portobello Road zsidó árusai, Jancsi és Juliska mézeskalács háza vagy a King's Crosson sétáló prostituáltak között látszólag nem sok az összefüggés, Aczél könnyedén variálja, majd logikusan hasznosítja ezeket az elemeket képszínezésre vagy hangulatteremtésre. A nyelvi bravúrok tárházát olyan ügyesen aknázza ki az író, hogy olykor még a művelt olvasó is szótárzni

kénytelen. De nem bánja meg. Érdemes minden sort lassan, figyelmesen olvasni, mert a regény legnagyobb jelentősége nyelvi bravúrában rejlik, amit, a szerző nagy szerencséjére, Gy. Horváth László, a fordító a lehetőséghez mérten a legkiválóbban adott vissza.

Végezetül próbáljuk összefoglalni a könyv mondanivalóját, „üzenetét”. Feldheimer, mint Oidipusz és Teiresziász, vakon tanul meg látni és megbocsátani. Ahogy a „jégkorszak” szimbóluma és valósága összeolvad, annak minden iszonyatával, a hőssel együtt az olvasó is rájön arra, hogy az emberiség bizony semmit sem tanult a történelemből. A náci kihallgató ugyanazzal a módszerrel dolgozik (s hasonló zsargonban beszél), mint a kommunista, sőt az angol se sokkal jobb, csak nem annyira veszélyes, s valamivel civilizáltabb. De hosszú távon nincs nagy különbség Kelet és Nyugat között, csak talán embernek maradni könnyebb valamivel az utóbbiban. Az író tapasztalatból írja le mind a három poliükai rendszert. Feldheimerrel együtt Aczél Tamás is véglegesen leszámol a „vak” múlttal, ahogyan egy angol nyomozó összefoglalja: „*A párt iránti hűségem, hitem és rajongásom először kiábrándulásba, majd ellenállásba és utálatba, végül ádáz gyűlöletbe torkolt.*” És másutt: „*A marxista-leninista ideológia és annak alkalmazása közötti hallatlan különbség felismerése végül logikusan oda vezetett, hogy szakítottam mind az elméleti, mind a gyakorlati kommunizmussal.*” A tékozló fiú a könyvben nem ér haza, a baleset miatt, de az író igen. Lerázta igáit, visszanyerte látását. Az emigráció, a száműzöttség sem bántja már, hiszen: „*nem a száműzés-e az ember természetes állapota? Normális léthelyzete, amióta Ádámtól és Évától kitaszították a kertből?... Nem úton van azóta is szó szerint az ember... kutatva a nyomokat, a visszaút – a paradicsomba? A szabadságba? A boldogságba? A természet méhébe? Isten hideg ölelésének örébe? Abba, ami várja a tökéletességről és szentségről szőtt neveléses álmain túl? De van-e visszaút?*” Az író ambivalensen felel önnön kérdésére. Szabad akaratunk birtokában választhatunk: mindenki eljuthat a látásig, a humanistává érlelő felismerésig, a bölcsességig, ha beengedi életébe a fényt, odafigyel az illuminációkra és tanul belőlük, még akkor is, ha ez ideig-óráig vaksággal és óriási szenvedéssel jár. Mert végül minden nagy dolog eltorpül. Csak akkor ér valamit

az élet, ha az ember szabad, remélni képes, hisz a boldogság lehetőségében és abban, hogy LAT! Rimbaud utolsó verssorozatának címe azonos könyvünkével. Franciaúl az „*illumination*” – többek között – sugallatot jelent, angolul ezt a szót használják a középkori iniciálékra is. Ilyen értelemben készült, ugyanezzel a címmel Benjamin Britten megrázó kamarazenei kompozíciója is. Mindhárom esetben valami módon a lélek felemelkedéséről van szó. Aczél Tamás könyvében is.

A kötet fedőlapját szurrealista kép díszíti: a kaotikus előtérben két szemüveg, egy fehér és egy fekete keretes néz farkasszemet egymással. Mindkettőben összezúzottak, repedeztek a lencsék. A háttér fokozatosan sűrűkölzöldül, majd megfeketedik és vörösben izzik. Vad víziót idéz és ígér.

Györgyey Klára

II

REGÉNY, AMELY KERESI OLVASÓJÁT

Mítoszok, metaforák, dilemmák. A kiüzetés, a kaland, a hazatérés ősi mítoszai. A testi, az értelmi és a szellemi vakság furcsa metaforái. A bezártság, a bűn, a szégyen különös dilemmái. A cím talán Arthur Rimbaud-tól, a motó Milton ELVESZETT PARADICSOM-ából, a főhős helyzete pedig mintha az Éden keleti kapuján túl, a kiüzetés és önmagunk kiüzése között, Hammurabi és János apostol paráznákat megítélő igéi után lenne, és a „*Hová mennék a Te felked elől és a Te ortád elől hova futnék*” zsoltáros igazságából eredne. Nehéz meghatározni, mit érthetett Rimbaud a prózaverseit összegyűjtő kötetének eredeti – LES ILLUMINATIONS – címe alatt. Lehet, hogy a cím nem is tőle származott, de annyi bizonyos, hogy egy újabb látásmód tudatosítását jelentette az irodalomban. Aczél Tamás esetében a cím lehetséges jelentései közül – ihlet, megvilágosodás, színvázlat – a megvilágosodás látszik találónak.

A cselekmény nehezen kibogozható az asszociációk halmazából, a szó szerinti és a jelképes utalásokból, hallucinációk kereszteződéséből. A regény fő színhelye: London és

Bécs, de a főhős, Feldheimer emlékezetében az ötvenes évekbeli Budapest, Moszkva, Kína is megjelenik. A regény ideje az 1959–1961 év, de az emlékek visszanyúlnak az ötvenes, a negyvenes, a harmincas évekbe, sőt a Ravailac kínzattatásáról való felolvasásban a XVI. századi Franciaország is jelen van. 1959 nyarán Feldheimer fogorvosi rendelőjét készül megnyitni Londonban. Arra vár, hogy a szükséges orvosi berendezéseket szállítsa a szigetország legnagyobb vállalata, a Bernstein cég – amelynek a főnöke az utolsó lapig (vagy még azon túl is) elérhetetlen. Feldheimer egy lakásszentelőre igyekszik élettársával, Líviával, akit un, és ha csak lehet, megcsal. Hajnalban viszik őket hazafelé, de az autó egy oszlopnak rohan. Lívia megsérül, Feldheimer látszólag sérülés nélkül ússza meg a balesetet. Később, több hét múlva egyik szeretője lakásáról távoztában mégis elveszti a szeme világát. Több operáció után Bécsbe megy Líviával, hogy a csodaorvos hírében álló Abelim professzor meggyógyítsa, a professzort azonban a műtét előtt megölik. Feldheimer vak marad, bár egy kis időre visszanyeri a látását. Lívia szó nélkül elhagyja, de előkerül egy korábbi szereplő, Penelope, aki visszaviszi őt Londonba. Vele él egy darabig. Feldheimer utóbb régi lakóhelyének egy kisebb lakásába költözik, ahol asszisztense és a szomszédok gondoskodnak róla. Bernstein úrtól meghívás érkezik a fia hazatérését ünneplő estélyre. Az ünnepség azonban elmarad, és a Bernsteinnel való beszélgetés is csak Feldheimer képzeletében jön létre. Az elmaradt estélyen Feldheimer leesik egy lépcsőn, összetöri magát. Rendbe hozzák, megfürdetik, majd a útkárnő elkíséri. A titkárnöben a Danielle néven már a budapesti emlékezősekben is feltűnő hölgyre ismerhetünk, akinek jelenlétében a főhős egy padon a Parlament Hillen visszanyeri a látását, vagy meglátja a világosságot (avagy csak egyszerűen megvilágosodik?).

Ez a regény cselekménye, amelyben a történések és személyek jelképesége olyan gazdag, olyan sokrétű, a harmadik személyű asszociációk olyan túlbujánzóak, hogy az értelmezés minden felelőssége az olvasót terhelheti. Így aztán az értelmezés már-már többet árul el az olvasóról, mint a szerzőről, an-

nak ellenére, hogy Feldheimer figurája sokat rejt Aczél Tamásból is: mindketten 1921. december 16-án születtek!

A leginkább lineáris szerkezetűnek mutakozó regény a látás-vakság fogalma, allegóriája köré szerveződik, és ahhoz kapcsolódnak a főleg szemorvosok és optikusok számára érthető megnevezések, kezdve a SZEMPILLÁK első fejezetének műszempilla-keresésétől az egyre jobban elvonatkoztatott, egyre inkább szaknyelvi szembetegséget, látásmódot stb. jelentő fejezetcímekig (például *Refrakciók, Apurációk, Adumbrációk, Sztereoszkóp, Myopia, Hypermetropia, Nyctalopia, Amblyopia, Presbyopia, Cineráma, Dioráma, Kozmoráma* stb.). Mintha a látás-vakság fogalmához kapcsolódnának az író kedvelt szerzői is, Homérosz, Milton, Joyce, akik közősek abban, hogy éleslátásuk nem párosult szemmel.

Aczél Tamás ezzel a regényével meglepheti a magyar olvasót, aki már elfeledte az ötvenes években írt verseit, regényeit, és nevét csak a nemrégiben itthon is megjelent, Méray Tiborral írt könyvéből, a TISZTÍTÓ VIHAR-ból ismeri. Csalódik az az olvasó, aki ebben a regényben a TISZTÍTÓ VIHAR politikus fróját, témáját keresi, mert itt a kortörténeti utalások vékonyak, emlékeztetszerűek, személyesek: Feldheimer György londoni fogorvos emlékei Magyarországról. Ez a regény ugyanis, amelyet Aczél Tamás angolul, az angolszász olvasóközönség számára, annak feltételezett elvárásai szerint írt meg, modern kalandregény. A szerző előszavában reméli, hogy a vak Feldheimer nemcsak Teiresziásként, hanem a kalandos Odüsszeuszként is felismerhető.

Szimbólumok, rejtélyek, jelképek, rejtvények: a regény figurái között feltűnik Rabindranath Tagore, a húszas években hazánkban is népszerű indiai Nobel-díjas költő alteregója. Megjelenik egy Fromm nevű szereplő, erősen emlékeztetve a pszichoanalitikus, okkult, zen-buddhiztikus tanoktól is megérintett pszichológusra. A Helena Ivanovna Glavatsky néven, Abelim professzort számismatikára tanító mellékszereplőben pedig a regény írásának kezdetekor (1967–1968-ban) divatos zen-buddhizmus sodrában újrafelfedezett múlt századi teozófushót, Helena Petrovna Blavatskyt (1831–1891) lehet felismerni. Kérdés, hogy az indiai költő, a német

származású amerikai pszichológus-szociológus, az orosz származású amerikai teozófus-nó közötti buddhiztikus-teozofikus kapcsolat valóban elősegíti a könyv értelmezését? Lehet, hogy mindez az illumináció félrevezető csapdája, tévútja, hiszen a történet töredékeiben akár Milton ELVESZETT PARADICSOM-ának parafrázisaként is értelmezhető (amelyre a mottó is felhívja a figyelmet). Lehet, hogy éppen a különböző vallások – a görög mitológia, a buddhiztikus tanok, a keresztény, pogány és az okkult motívumok – felhasználása volt a cél? Segít-e, ha sikerül ezeket és más irodalmi utalásokat, főleg – a teozofikus hatásoktól sem mentes – Joyce ULYSSES-ére emlékeztető fordulatokat, kiszólásokat (például Odüsszeusz és Penelope nevű szereplők, Feldheimer Odüsszeusszá válása, a világ omphalosának említése stb.) a regény értelmezésekor „helyére tenni”? Bár a narráció módozata más, a rokonság Joyce-szal erős, de azért nem annyira, hogy Szerb Antalnak az ULYSSES-re tett óvatos megjegyzése – „*Most már talán sohasem szabad bevallani, hogy blöff volt az egész*” – az ILLUMINÁCIÓK-ra is igaz lehetne. Ez a könyv minden megcsináltsága, megszerkesztettsége ellenére is átéltnek, élményes személyesen is megtapasztaltnak mutatkozik.

Mintha egy megtérés történetének az irányában rendeződnének a jelképek, címek, alcímek, az utalások, a szereplők és történeteik, a kalandok, a példázatok hosszú megfogalmazásai, amelyek a vakság-látás allegóriájában a bibliai átkot: „*nézvén nézettek és ne lássatok, hallván halljatok és ne értsetek*” sugallják. Szakrális értelmezés lehetőségére int a regény eleje és vége, első és utolsó szava: „*Jó-ságos Isten*”. Mintha ez bujkálna Bernstein figurájában is, aki a fogászati szerszámokkal kereskedő cég vezetőjeként a vevőkkel való személyes kapcsolat híve, hatalma azonban megtörik, üzlettársai régiesnek tartják elveit, a nagy céghez méltónak az elszemélytelenített kapcsolatot tekintik. Bernstein fia pedig megtérése után tizenkét tanítványt gyűjt maga köré...

„*Hát nem a száműzetés az ember természetes állapotja?*” – kérdezi Feldheimer. – „*Normális létehelyezete, amióta Ádámat erővel kiutasították a kertből... De van-e visszaút... megtalálhatja-e bárki a keskeny ösvényt...?*” A két estély kerete közé

ékelődött történetben Feldheimer mégsem csak a visszaút keresésével van elfoglalva, hanem a karambol pillanatában észlelt villanást feledve – mely egy másodpercre világosságot gyújtott a sötétségben – egy színiai sztriptúztáncosnővel élvezi az élet örömeit, és csak néhány hét múlva vakul meg. A fény katartikus jellege és az azt követő vakság a damaszkuszi úttal való párhuzamot kínálja. Csakhogy, míg Saul engedelmessége hamar látásának visszatértét eredményezi, addig Feldheimer hosszú és rögs utakat jár be a gyógyulás földi lehetőségeit kutatva London és Bécs között, szépasszonyok hálószobáin keresztül egészen addig az estélyig, míg a megbocsátás vagy kegyelem víziója által Jean-Bapüste (vagyis: Keresztelő János) közreműködésével az őskeresztény idők Caracalla thermájához hasonló medencében elmerül. „*Kikapaszkodva a vízből – újból összerakva: teljes emberként*”, megtisztulva jelenik meg, akit a régi Danielle vezet a végleges megvilágosodás helyére. Talán ez is az oka annak, miért vannak elhallgatott sorsok, be nem fejezett szálak a regényben, hiszen az, hogy ki és miért ölte meg Abelim professzort és feleségét, vagy hogy ki a tettese az O'Hara által elmesélt gyilkosságoknak, a megtéréshez képest kicsinyesen e világi lesz. Ismeretlennek megmaradó bűnök büntetései ezek, és a gyakran említett kozmikus konflagráció eszközei.

Egy helyen kínál csak megfejtést Feldheimer, amikor egy megnevezhetetlen, nem üldözhető és nem is elítélhető „gyilkost” sejtet meg. A főhős emlékeiből elővillanó történetben az Erdélyből származó Groszmann Mojsze éhen hal a günskircheni KZ-ben az amerikaiak megjelenése előtt két órával, úgy, hogy hátizsákjában több mint egy kiló füstölt szalonna van. Elcserélni nem tudta, megenni meg nem lehetett, mert az Istene parancsolatának megszegése lett volna. „*Miféle Isten az, aki meggyilkolja kis szolgáját, mert az hű maradt Hozzá? Mert betartotta az alku rá eső részét? Miféle igazságtevés az, amely megbosszulja a lojalitást? Árulással fizet az engedelmességért?*” – kérdezi Feldheimer, aki a bécsi szállodában fekvé, Abelim meggyilkolása után találja meg a választ. Mindketten azért haltak meg, mert a véglegesség, a bezártság rabjai voltak. „*A vakság végleges és a véglegesség... vakság.*” Abelim professzor kiszámítható volt, szokások rabja-

ként ment a parkba, lemészárlása színhelyére, és a véglegesség vallásának rabja volt Mojsze is, mert nem evett a szalonnából. Talán a különböző vallások, misztikus nézetek véglegessé, zárttá vált rendszerei is ezért villannak fel és vallanak csődöt. Feldheimer a történet végén már elutasítja a hallucinációs gombalevet kínáló buddhiszokusan rejtélyes Tagorét, és a szinte fétüsszerű csodaautó, a Düsenberg 29 sem árulja el útkát, mint ahogy Abelim számmisztikus, okkult kutatása Glavatsky/Blavatsky tanítása alapján a rejtélyes 186 lépcsőfok „értelméről” is megfejtethetlen marad.

Talán e szemlélet miatt tűnik maga a regény is megfoghatatlannak, megragadhatatlannak, esetlegesnek. Szép, jól megírt, a hosszú mondatokat szentenciaszerű tömörségű tömondatokkal lezáró novellák lazán kapcsolódó halmaza, amelyek regényfejezetekként a késleltetést elősegítve nagy feszültséget hoznak létre. A megoldatlan rejtélyekből szövődő 592 oldalas megvilágosodáskeresés feszültsége azonban az utolsó oldal megvilágosodásával nem válik megnyugtatóvá. Feldheimer és az író utolsó mondata: „*Látom. Igen, igen, igen. Tényleg látom, jószágos Isten!*” – meglehetősen szűkszavú és talányos marad a keresés hosszadalmasságához képest. A bűnügyi motívumokból is táplálkozó regény nem teljesíti a klasszikus krimi – de persze nemcsak a krimi – kimondatlan követelményét: Az olvasáskor még érthetetlennek tűnő részek, az esetlegesen egymásra következő fejezetek az utolsó mondattal, a regény befejezésével nem kapnak egy csapásra belső értelmet, nem válnak törvényszerűvé, nem lesz az olvasó számára a regény csak így és csakis így megírhatóvá, a történései csakis így elmondhatóvá, nem válik a káoszról egy csapásra rend. Az illuminációk folyamatából nem következik az egyértelmű megvilágosodás. Mintha maga a regény se lenne végleges. Talán emiatt nem lesz a könyvből a megírás idejétől, helyétől, az írói szándéktól függeden igazi „nagy” regény minden kiválósága, asszociációinak gazdagsága, szerzőjének felkészültsége, nagy elhatározása ellenére. Lehet azonban, hogy nemcsak a főszereplőnek, hanem az olvasónak is illuminálnódnia kellene, és így meglátnia, hogy nem a regényben kell a ráció rendjét keresni, mert arra mint

az univerzum részére vonatkozik a „*Nihil in universo est inordinatum! – elve – Ebben az intézményben minden a helyén van!*”

Más igényeknek kellett megfelelnie az ILLUMINÁCIÓK-nak, amikor 1981-ben először jelent meg Amerikában, ahol ez a regény a vasfüggönyön túlról jött szerző, a Kossuth- és Sztálin-díjas író elismerten kiváló angoltudással megírt könyve volt, és másnak Magyarországon, 1991-ben. A 80-as évek elején Aczél Tamás mintha bizonyítani akarta volna nyugatias műveltségét, modernségét, gondolati mélységét, nyelvtudását, írói képességeit regényével. A kiváló nyelvismeretet bizonyító stílus a magyar fordításban hol bravúros, hol túlburjánzó, bőbeszédű, néha háborzongatóan virtuóznak, néha kissé túlírtnak tűnik. Angol nyelvűeknek szánt politikai, történeti „korrajza” főleg az ötvenes évek Magyarországról zavarbaejtően elnagyolt, motíválatlan a magyar olvasó számára, még akkor is, ha nyilvánvaló, hogy csak szükségesek, a megtérés háttere. Az utalásai, jelképsége pedig olyan sokrétű és bonyolult, annyira kódolt, hogy a regény szinte már értelmezhetetlen, vagyis annyi megfejtést kínálhat, hogy az kihívja a gyanút, hogy a szerző olvasóját sújtja a már említett átokkal: „*nézvén nézettek és ne lássatok, hallván halljatok és ne érsetek*”. A regény türelmes, illuminálódásra is képes, lelkes olvasót keres magának, akinek van füle a hallásra...

Tarjányi Eszter

MANDELSTAM MAGYARUL

Oszip Mandelstam: Sófényű csillagok
Szerkesztette Halmos Ferenc, az előszót
és jegyzeteket írta Szilágyi Ákos
Móra Talizmán, 1991. 269 oldal, 220 Ft

Mandelstam: Versek. Farkaskopó század
Erdődi Gábor fordításai
Unikornis, 1991. 80 oldal, 112 Ft

Az első, terjedelmében is reprezentatív magyar nyelvű Mandelstam-válogatás megjelenése jelentős esemény az orosz–magyar iro-

dalmi kapcsolatok újabb történetében, noha a magyarul olvasó közönség nem most találkozik először Mandelstammal. Néhány verse már a hatvanas évek derekén megjelent a *Nagyvilágban*, az *Új Írásban*, Rab Zsuzsa SÁRKÁNYÖLŐ című versgyűjteményében; a KLASZSZIKUS OROSZ KÖLTŐK című antológiában (Európa, 1966, válogatta E. Fehér Pál és Lator László) tíz verssel szerepel. A NAPJAINK SZOVJET IRODALMA című tanulmánykötetben (Gondolat, 1974, szerkesztette Elbert János) helyet kapott Lator László máig érvényes, szép Mandelstam-esszéje, noha az akkori „napjainkhoz” képest a költő már több mint harminc éve halott volt. 1975-ben az Európa Kiadó Pór Judit válogatásában CSILLAPÍTHATLAN SZAVAK címmel jelentetett meg egy karcsú kötetet, amely méltán tekinthető a mostani gazdagabb válogatás előhírnökének. Érdemes megjegyezni azt is, hogy hazai russzistáink (Szilárd Léna, Han Anna) már a hetvenes években bekapcsolódtak a nemzetközi Mandelstam-kutatásba.

Mindazonáltal tény, hogy az irodalomkedvelők szélesebb köréhez a költő tragikus sorsának már-már legendává homályosult híre jóval hamarabb ért el, mint maguk a művei, s a befogadás eme – régióinkban nem ritka – aszinkroniájának megvan a maga veszélye. Gondoljunk Paszternak ZSIVAGO DOKTOR-jára, amelynek itthoni megjelenését az elhallgatás hosszú csendje után a hírverés és ellenhírverés valóságos kavalkádja előzte meg, s a felfokozott várakozás az olvasók egy felszínesebb részénél csalódottságba csapott át. Mit tudhatott még nemrégiben az „átlagos magyar versolvasó” (van még ilyen?) Mandelstamról? Főleg azt, hogy egy Sztálin ellen írt gúnyverse és más „felforgató” írásai miatt zaklatták, üldözték, száműzték, s hogy végül egy távol-keleti büntetőtáborban halt meg ismeretlen körülmények között negyvenhét éves korában. Ennek alapján elképzelhető, hogy némely olvasó képzeletében egy anti-Majakovszkij képe rajzolódik ki, aki verseiben néptribuni szenvedéllyel, harsány hangon ostromozta a szovjethatalmat... Az ilyen olvasó természetesen csalódnai fog. Realisabbnak tűnik viszont az az aggály, hogy az olvasók egy része azzal teszi le a kötetet, hogy a verseket nem érti. Való igaz, hogy Mandelstam nemegyszer a szokásosnál nagyobb szel-